

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
YAYINLARI

DİYANET DERGİSİ

DİNİ, İLMİ, EDEBİ ÜÇ AYLIK DERGİ

TEMMUZ-AĞUSTOS-EYLÜL **1984** CİLT : XX - SAYI : 3

Büyük İslâm Tarihçileri ve Eserleri

Dr. Süleyman TULÜCÜ
Erzurum A.Ü. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

İslâm dünyasında ilk tarihî eserler, H. II./M. VIII. asır başlarında görülür. Bundan evvelki devirlerde Arap dili ile mensur olarak yazılmış bazı eserlerden bahsedilir. Ancak bu eserler zamanımıza intikal etmiş değildir. Bu mensur eserler arasında tarihî bazı kayıtların bulunması da mümkündür. Zira merkezi Şam olan Emevî hükümdarları, tarih konusundaki çalışmaları teşvik etmişlerdir. Bu devirde Yemenli 'Abid b. Şerye, efsaneleri biraraya toplayarak halkın okuyabileceği bir hâle getirmiştir. Bu devreye ait ve daha ziyade millî bir karakter taşıyan bu efsanevî tarihlerden bugüne intikal eden bir eser yoktur. H. II./M. VIII. yüzyılda artık dinî tesirlerin hâkim olduğu görülmektedir. Bu sıralarda ilk defa olarak hadislerin toplandığı, muhaddislerin topladıkları hadisleri yazıp bir tertibe sokmağa çalıştıkları müşahade edilmektedir. Bu hâdis kitaplarından Esed b. Mûsâ (ölm. 132/749)'nın *Kitâbü'l-Zühd* (Zühd Kitabı) adlı eseri bugüne ulaşabilmiştir. Bu hadislerden tarihin ilk unsurları ve aynı zamanda İslâm öncesine ait gelenekler hakkında bir fikir edinmek mümkündür.

Fakat Araplar arasında büyük ölçüde tarihî terkip fikrinin doğmasında Pehlevî diliyle yazılmış *Hudây-nâme* (Hükümdarlar Kitabı) adlı bir eserin tesiri olduğu söylenir. Zira H. 140/M. 757-58 yıllarında bu Farsça eser, İbnü'l - Mukaffa' (ölm. 142/759) tarafından *Siyerü Mülûki'l-'Acem* (İran Hükümdarları Tarihi) adı ile Arapçaya tercüme edilmişti. Diğer taraftan M. VIII. yüzyıl başlarından itibaren Hz. Peygamber (s.a.)'in hayatı ve gazveleri (Siyer ve Meğâzî) ile ilgili bilgi ve an'anelerin de toplanmağa başlandığını görüyoruz. İlk Siyer ve Meğâzî müellifi "Urva b. ez-Zübeyr (ölm. 94/712)'dir. Onu Vehb b. Münebbih (ölm. 114/732) ve diğerleri takip etmiştir.

Bu muhtasar girişten sonra, şimdi, başlıca İslâm tarihçileri ve eserleri hakkında —kronolojik sıra içinde— kısa bilgi verelim:

I — İBN İSHAK

Ebü 'Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ölm. 150/767), Arap müellif ve muhaddislerinden olup, Medîne'de yetişip büyümüştür. Hz. Peygamber (s.a.)'in hayatına ait vaka ve malûmatı derin bir alâka ile toplamağa başladı. Sonraları Mısır'a, müteakiben Irak'a gitti. Halife el-Mansûr (ölm. 159/775) kendisini Bağ-

dâd'a celbeyledi ve 150 (767)'de diğer bir rivayete göre 151 veya 152 tarihinde orada vefat etti. Hz. Peygamber (s.a.)'den gelen hadisler esas alınmak suretiyle, meydana getirilen onun hayat hikâyesi (biyografi, sîret) ile ilgili ilk önemli eser, İbn İshâk'a aittir. Sîre adlı bu biyografik eser, daha sonraki yıllarda İbn Hişâm (ölm. 218/833) tarafından kaleme alınan bir nüsha sâyesinde bize kadar ulaşabilmıştır. İbn İshâk'ın adı geçen eserinin bir kısmı son zamanlarda bulunarak, Muhammed Hamîdullah tarafından 1976 tarihinde Rabat'ta neşredilmiştir. Aynı baskı, ofset usûlüyle, 1981'de Konya'da tekrar basılmış bulunmaktadır.

II — İBNÜ'L-KELBİ

Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed el-Kelbî (ölm. 204/819), Câhiliyye adı verilen İslâm öncesi çağ hakkında geniş bilgiye sahipti. Bu devir Araplarının nesepleri hususunda da büyük bir otorite idi. İbnü'l-Nedîm (ölm. 385/995)'in *Fihrist* adlı bibliyografya kitabında onun 129 eserinin adı geçmektedir ki, bunlardan ancak şu 3'ü bize kadar ulaşabilmiş ve basılmıştır: 1 — *Kitâbü'l-Esuâm* (Putlar Kitabı), nşr. Ahmet Zekî Paşa, Kahire 1914, 2. baskı. 1924, 3. baskı: Ankara 1969; Tercümeleri: Alm. trc.: R. Klinke-Rosenberger, Leipzig 1941; İng. trc.: N.A. Fâris, Princeton, New Jersey 1952; Türkçeye trc.: Beyza Düşüngen, Ankara 1969. 2 — *Kitâbü Nesebi'l Hayl* (At Soyları Kitabı), nşr. G. Levi della Vida, Leiden 1928. 3 — *Cemheretü'n-Neseb* (Nesep Koleksiyonu), nşr. W. Cas- kel, c. I-II, Leiden 1966.

III — VAKİDİ

Ebü 'Abdillâh Muhammed b. 'Ömer el-Vâkidî (ölm. 207/823), 130/747 yılı başlarında, Medine'de Mevâlî'den bir âileden dünyaya gelmiş, hayata bir tüccar olarak başlamış fakat kısa zamanda iflas etmiştir. Bunun üzerine Bağdâd'a gelmiş, Bağdâd'da o sırada Abbâsî veziri Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî (ölm. 190/805) tarafından himaye edilerek, ondan aldığı paralarla durumunu düzeltmiştir.

Kaynakların ittifakına göre Vâkidî, Kur'an, fıkıh, hâdiste geniş bilgi sahibi; bilhassa siyer, meğâzî, fütûh, tabakat ve tarih sahalarında da büyük bir âlimdi. Onun şu 3. eseri İslâm tarihi açısından büyük bir ehemmiyet taşımaktadır: 1 — *Fütûhu's-Sâm* (Suriye'nin Fethi): Birçok nüshaları bulunan ve bir kısmı tab'edilen (c. I-II, Kahire 1302; Mısır 1373) bu eserde, müslümanların Suriye, Irak, Mısır ve Afrika fetihleri heyecanlı bir dille anlatılmıştır. 2 — *Kitâbü'r-Ridde* (Ridde Kitabı): Hz. Peygamber (s.a.)'in sağlığında başlayıp Hz. Ebû Bekr devrinde (M. 632-34) sürüp giden dinden dönme (= irtidâd, ridde) olaylarından bahseden bu eserin tek yazma nüshasının Bankipore (nr. 1042)'de olduğu iddia ediyordu; ancak, bu müellifin *Kitâbü'l-Meğâzî*'sini neşreden M. Jones, Hindistan'daki bu yazmayı gördüğünü ve bunun uydurma olduğunu ifade etmektedir. 3 — *Kitâbü'l-Meğâzî* (Gazveler Kitabı): Hz. Peygamber (s.a.)'in savaşlarından bahseden ve bize kadar tam olarak intikal eden bu kitabın üçte bir kadarı A. Von Kremer (*History of Mohammed's Campaigns*, Bibliotheca Indica, Kalküte 1855-56), tam metni ise, "Abbâs eş-Şirbânî (Kahire 1948) ve Marsden Jones (c. I-III, London 1966) tarafından neşredilmiştir. J. Wellhausen tarafından da, von Kremer'in neşrine istinaden, Almancaya hülâsa olarak tercüme

BÜYÜK İSLÂM TARİHÇİLERİ VE ESERLERİ

edilmiştir (Mohammed in Medina, Berlin 1882). Bu eserin İbn Hacer (ölm. 852/1448) tarafından yapılan bir muhtasarı da mevcuttur.

IV — İBN HİŞÂM

Ebü Muhammed 'Abdü'l-Melik b. Hişâm el-Hımyerî el-Basrî (ölm. 218/833), Basra'da doğmuş ve Mısır'da Fustât'ta vefat etmiştir. Bazılarına göre, vefatı 213 yılındadır. İbn İshâk tarafından vücûda getirilen Sire'yi tâdîl ve islâh ettiği için büyük bir şöhrat kazanmıştır. Onu bu yola yönelten Abbâsî halifesi el-Mansûr olmuştur. **Siretü Resûlillâh** veya **es-Siretü'n-Nebevlyye** (Hz. Peygamber'in Hayatı) adlı eserinde Hz. Peygamber (s.a.)'in hayatı ve O'nun devrinde geçen olaylar geniş bir şekilde ele alınıp anlatılmıştır. İbn Hişâm'ın bu eseri, ilk defa 1858-60 yılları arasında 2 cilt hâlinde Göttingen'de Alman oryantalisti Wüstenfeld tarafından Arapça olarak yayınlanmış; 1864 yılında gene Alman oryantalistlerinden G. Weil onu Almancaya çevirmiştir. Son zamanlarda da A. Guillaume onu, Mısır'da basılan Arapça metin üzerinden, "**The Life of Muhammed**" (Oxford 1954) başlığı altında ve bir cilt hâlinde İngilizceye çevirmiştir. A. Guillaume, bu çevirisinde İbn İshâk'ın sözlerini, İbn Hişâm'ın tesis ettiği metinden ayırarak çevirmiş, İbn Hişâm'ın sözlerini ve katkılarını eserin sonuna, ayrı bir kısım olarak eklemiştir. Bu eserin dörtte bir kadarı da Türkçeye tercüme edilmiştir: **Hz. Muhammed'in Hayatı (es-Siretü'n-Nebeviyye)** I, çev. İzzet Hasan-Neşet Çağatay, Ankara 1971. Eserin diğer baskıları şunlardır: c. I-II, Bulak 1295; Kahire 1329, 1332, 1932; c. I-IV, nşr. Mustafâ es-Saka, İbrâhîm el-İbyârî, 'Abdü'l-Hafız Şelebî, Kahire 1355/1936; c. I-IV, nşr. M. Muhyiddîn 'Abdü'l-Hamîd, Kahire 1937. Ayrıca, İbn Hişâm'ın, Cenubî Arabistan'daki eski Hımyerî hükümdarlarına dair **et-Ticân fi Ahbârî Mülûki Hımyer** adlı bir eseri vardı ki, bu eser, 1347'de Haydarâbâd ed-Dekken'de basılmıştır.

IV — İBN SA'D

Ebü 'Abdillâh Muhammed b. Sa'd (ölm. 230/845), Benî Hâşim'in mevlâsı olup, Kâtibu'l-Vâkıdî (Vâkıdî'nin kâtibi) ünvanı ile mâruftur. Yukarıda gösterilen tarihte Bağdâd'da vefat etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.), Sahâbîler ve kendi devrine kadar gelen Tâbi'ün'dan bahseden **Kitâbü't-Tabakatü'l-Kebîr** (Büyük Tabakat Kitabı) veya **et-Tabakatü'l-Kübrâ** adlı meşhur eseri, birkaç kere basılmıştır: nşr. E. Sachau v.b., c. I-VIII, Leiden 1904-17, c. IX: Fihristler, 1921, 1928, 1940; c. I-VIII, Peyrut 1957-60.

VI — İBN HABİB

Ebü Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî (ölm. 245/859), büyük bir Arap lisan âlemi ve tarihçisi olup, Kutrub (ölm. 206/821)'un talebesidir. Habîb, babasının değil, annesinin adıdır. Kutrub, Ebu 'Ubeyde (ölm. 210/825), İbnü'l-A'râbî (ölm. 231/845) v.b. gibi âlimlerden nakillerde bulunmuştur. İbnü'n-Ne-dîm'in naklettiğine göre, İbn Habîb ensâb, ahbâr, lûgat, şiir ve kabileler üzerinde geniş bilgi sahibi idi. 245 (859)'te Sâmerrâ'da ölmüştür. Müteaddit eserlerinden bize kadar gelen ve çoğu basılmış olanlar şunlardır: 1 — **Muhtasaru Cemhereti'l-Ensâb** (Muhtasar Nesep Koleksiyonu), İstanbul, Ragıp Paşa ktp.,

nr. 999; 2 — *Kitâbü'l-Kabâ'il ve'l-Eyyâmî'l-Kebir* (Kabileler ve Büyük Günler Kitabı), nşr. Wüstenfeld, Göttingen 1850; 3 — *Naka'idu Cerir ve'l-Ferez dak* (Cerir ve Ferez dak'ın Birbirlerini Nakzeden Şiirleri), nşr. A.A. Bevan, Leiden 1905-12; 4 — *el-Muhabber* (Süslenmiş), nşr. İlse Lichtenstadter, Haydarâbâd ed-Dekken 1361/1942 (İbn Habîb'in, Câhiliyye ve İslâm'ın ilk devirleri hakkında genişli yönlerden bilgiler veren en kıymetli ve hacimli eseri, budur.); 5 — *Ümmühâtü'n-Nebi* (Hz. Peygamber'in Anneleri), Bağdâd 1950; 6 — *Men Nüsibe ilâ Ümmihi mine's-Şu'arâ'* (Şâirlerden Annelerine Nisbet Edilenler), "Nevâdirü'l-Mahtûtât", 1/3, nşr. "Abdü's-Selâm M. Hârûn, Kahire 1370/1951, s. 81-96; 7 — *Esmâ'ü'l-Muğtâlin mine'l-Esrâf fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm ve Esmâ'ü Men Kutile mine's-Şu'arâ'* (Câhiliyye ve İslâm Devrinde Eşraftan Öldürülenlerin ve Şâirlerden Katledilenlerin İsimleri), "Nevâdirü'l-Mahtûtât", VI, nşr. 'Abdü's-Selâm M. Hârûn, Kahire 1374/1954, s. 106-278; 8 — *Küna's-Şu'arâ' ve Men Galebet Künyetühü 'alâ İsmihi* (Şâirlerin Künyeleri ve Künyesi İsmi Bastıranlar), "Nevâdirü'l-Mahtûtât", VII, nşr. 'Abdü's-Selâm M. Hârûn, Kahire 1374/1954, s. 279-296; 9 — *Elkabü's-Şu'arâ' ve Men Yu'refü minhüm bi-Ümmihi* (Şâirlerin Lâkapları ve Onlardan Anneleri ile Mâruf Olanlar), "Nevâdirü'l-Mahtûtât", VII, nşr. 'Abdü's-Selâm M. Hârûn, Kahire 1374/1954, s. 297-328; 10 — *el-Münemmak* (Tezyin Edilmiş), nşr. Hurşid Ahmed Fârik, Haydarâbâd ed-Dekken 1384/1964.

VII — İBN KUTEYBE

Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ölm. 276/889), tarih ilminde olduğu kadar lûgat, hâdis ve tefsir ilimlerinde de mârûftur. Tarihe ait eseri *Kitâbü'l-Ma'ârif* (Bilgiler Kitabı) olup, Taberî (ölm. 310/923) ve Mes'ûdî (ölm. 345/956) gibi büyük İslâm tarihçilerine kaynak olmuştur. Bu eserde İslâmdan önceki Arap tarihine ait tafsîlât bulunmaktadır. Ayrıca bu eser, Hz. Peygamber (s.a.)'in hayatı ve H. III. asir ortalarına kadarki olaylar bakımından da değerli bir kaynaktır. *Kitâbü'l-Ma'ârif*'in diğer bir özelliği de muhaddisler, dilciler, şâirler hakkında bilgi vermesidir. Baskıları: nşr. Wüstenfeld, Göttingen 1850; Kahire 1300; Mısır 1353/1954; nşr. Servet Ukkâse, Kahire 1960, 1969, nşr. M. İsmâil 'Abdullâh es-Sâvî, 2. baskı, Beyrut 1390/1970, İbn Kuteybe'nin diğer önemli bir eseri de eski Arap şiiri ve şâirleri hakkında bilgi veren *es-Şi'r ve's-Şu'arâ'* (Şiir ve Şâirler)'sidir. Eser, müteaddit defalar basılmıştır: Mısır 1322; nşr. M.J. de Goeje, Leiden 1904; nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, c. I-II, Kahire 1966; nşr. Müfid Kamîha, Beyrut 1981.

VIII — BELÂZURÎ

Ebü'l-Hasan Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî (ölm. 279/892), aslen İranlı olup, ondan bize, her cihetçe güvenilmeğe lâyık ve tenkidî değeri yüksek olmak üzere, büyük itibar kazanmış 2 eser kalmıştır: 1 — *Fütûhu'l-Büldân* (Beldelerin Fetihleri): İlk İslâmî fetihlere dairdir. Şu baskıları vardır: nşr. de Goeje, Leiden 1866; Kahire 1311, 1319, 1350; nşr. Selâhu'd-Din el-Müneccid, Kahire 1956-57. Tercümelerine gelince, Ph. K. Hitti tarafından İngilizceye bir tercümesi, *The Origins of the Islamic State* adı altında Birinci Kısım New York'da 1916 yılında 1916 yılında neşredilmiştir. İkinci Kısımın tercümesi ise, F.C. Murgotten tarafından New York'da 1924 yılında yayınlanmıştır. Zâkir Kadiri Ugan tarafın-

BÜYÜK İSLÂM TARİHÇİLERİ VE ESERLERİ

dan da 2 cilt hâlinde Türkçeye tercüme edilmiştir: İstanbul 1955-56. 2 — **Ensâbü'l-Eşrâf** (Şerefli Kimselerin Nesepleri): Ancak 2 cildi zamanımıza intikal eden (Süleymaniye ktp., Reisülküttâb, nr. 597-98) bu eserin muhtelif kısımları, zaman zaman negredilmiştir: c. XI: nşr. W. Ahlwardt, Greifswald 1883; c. V: nşr. S.D.F. Goitein, Jerusalem 1936; c. IV: nşr. M. Schloessinger, Jerusalem 1938; c. I: nşr. Muhammed Hamîdullah, Kahire 1959.

IX — DİNEVERİ

Ebû Hanife Ahmed b. Dâvud ed- Dineveri (ölm.282/895), Irak-ı Acem'de Dinever kasabasında doğmuş, lisaniyâtı Kûfeli nahivci İbnü's-Sikkî (ölm. 346/861)'ten ve onun babasından tahsil etmiştir. Dineveri, büyük bir tarihçi olduğu gibi, aynı zamanda zamanının önemli bir matematik, tabiat ilimleri bilginidir. Kendisi, İslâm dünyasının en ünlü botanikçilerinden birisi olarak kabul edilir. Tamamen İran nokta-i nazarı ile kaleme aldığı **el-Ahbârü't-Tivâl** (Uzun Haberler) adlı eseri, esas itibariyle eski İran millî destanları üzerinde duran; Sasanîlere, İskender'e ve daha sonra da müslümanların Irak fetihlerine ait bilgiler veren bir eserdir. Diğer taraftan bu eserde Hz. Ali ve Mu'âviye anlaşmazlık ve mücadelesi; Hâriciler, Emevîler hakkında bilgi verilmiştir. Eserin diğer bir özelliği de, M. VI-IX. yüzyıllar Türk tarihi hakkında bilgi vermesidir. Bu devrin Türk tarihi hakkında en eski ve en doğru bilgi veren kaynaklardan biri sayılır. Gerek Sasanîlerden bahsedilirken ve gerekse diğer vesilelerle Göktürkler, Mâverâünnehr ve Hârezm havalisindeki Türkler hakkında mâlumat verilmiştir. Bu kitap birkaç kere basılmıştır: nşr. W. Guirgass, Leiden 1888; nşr. Abdül-Mün'im Âmir, Kahire 1960. Dineveri'nin, ilimler tarihi bakımından büyük bir ehemmiyet arzeden **Kitâbü'n-Nebât** (Bitkiler Kitabı) isimli eseri de, muhtelif kısımlar hâlinde, çeşitli âlimler tarafından negredilmiştir (nşr. B. Lewin, Leiden 1953; nşr. Muhammed Hamîdullah, Kahire 1973).

X — YA'KÛBİ

Ahmed b. Ebi Ya'kûb İbn Vâdih el-Ya'kûbî (ölm. 292/905'ten sonra), muhtasar bir cihan tarihi olan **Târih'i** ile, H. 258 (M. 872) senesine kadar geçen olayları vermiş ve aynı zamanda Şii'lerle ilgili bozulmamış ve en eski mâlumatı bize nakletmiştir. Bu eserin, şu baskıları yapılmıştır: nşr. Th. Houtsma, c. I-II, Leiden 1883; c. I-III, Necef 135z; c. I-II Beyrut 1379/1960. Ya'kûbî'nin, ayrıca, coğrafyaya ait **Kitâbü'l-Büldân** (Beldeler Kitabı) ünvanlı bir eseri daha vardır ki, birkaç kere basılmıştır: nşr. M.J.de Goeje, Leiden 1892; Necef 1957.

XI — TABERİ

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ölm. 310/923), İslâm dünyasının en büyük tarihçilerinden biri olup, 224/838 yılında, Hazar Denizi'nin güney kıyısı boyunca uzanan Taberistan'da Âmul'da dünyaya gelmiş ve 310/923 yılında Bağdâd'da vefat etmiştir. **Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk** (Milletler ve Hükümdarlar Tarihi) adını taşıyan meşhur eseri, dünyanın yaratılışı ile başlamakta ve H. 302 (M. 915)'ye kadar uzanmaktadır. Tarihi olaylar, zaman sırasına göre (kronolojik bir biçimde) tanzim edilmiştir. Taberî'nin, hâdisâtı naklederken müracaat

ettiği usûl, Hz. Peygamber (s.a.)'den gelen hâdislerin nakledilmesi usûlü (isrâd usûlü)nün aynısıydı. Bu eseri esas itibariyle iki kısma ayırmak mümkündür: Birinci kısım, hilkatten İslâm'ın doğuşuna kadar olan olaylar üzerinde durmaktadır. Bu kısımda tarihi tenkide tahammülü olmayan bazı hurafeler de yer almıştır. Eserin ikinci ve önemli kısmı, İslâm'ın doğuşundan, H. 302 (M. 915) yılına kadar gelen bölümdür. Bu kısım, İslâm tarihinin başlıca kaynaklarından birini teşkil etmektedir. Bu eserin şu baskıları yapılmıştır: nşr. M.J. de Goeje v.b., c. I-XV, Leiden 1879-1901; c. I-XIII, Kahire 1328; c. I-XI, Kahire 1336 Kahire 1939; nşr. M. Ebü'l-Fadl İbrâhîm, c. I-XI, Kahire 1960 v. dd. Türkçe tercümesi: **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, çev. Zâkir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, c. I-IV, İstanbul 1954-58. Taberî'nin **Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân** adlı meşhur **Tefsir'i** de birkaç kere basılmıştır: c. I — XXX, Kahire 1321-30, 2. baskısı: Kahire 1373/1954; nşr. M. Mahmûd Şâkir, c. I-XV, Kahire 1955-60.

XII — MES'ÜDİ

Ebü'l-Hasan 'Alî b. el-Huseyn el-Mes'ûdî (ölm. 345/956), "Müslümanların Herodot'u" lâkabını kazanan ve ilk olarak İslâm tarihçilik dünyasında konularına göre tarih yazma usûlünü getiren kimsedir. Hz. Peygamber (s.a.)'in As-hâb'ından 'Abdulâh b. Mes'ûd'un soyundan geldiği için Mes'ûdî adını almıştı. Mes'ûdî, eserlerini meydana getirebilmek için Arabistan, İran, Horasan, Hindistan, Ermenistan, Seylan gibi Asya ve ayrıca Mısır, Zengibar ve Madagaskar gibi Afrika memleketlerine seyahatlerde bulunmuş, böylece bilgi ve görgüsünü artırmıştır. Tarihe ait en önemli eseri **Mürûcû'z-Zehab ve Me'âdinü'l-Cevher** (Altın Çayırıları ve Cevher Madenleri) olup, esas itibariyle iki kısımdan meydana gelmiştir: Birinci kısımda İslâm'dan önceki kavimlerin tarihlerinden bahsedilmekte ve coğrafi bilgiler verilmektedir. İkinci kısım ise, İslâm tarihine tahsis edilmiş olup, Hz. Peygamber (s.a.) devrinden Abbâsî halifesi el-Mutî dönemine, yâni M. IX. yüzyıl sonuna kadar devam eder. Bu eserin muhtelif baskıları yapılmıştır: nşr. ve Fransızcaya trc.: Pavet de Courteille ve Barbier de Meynard, c. I-IX, Paris 1861-77; c. I-II, Bulak 1283; Kahire 1313; nşr. M. Muhyî'd-Dîn 'Abdül-Hamîd, c. I-IV, Kahire 1948, 3. baskı: 1958, 4. baskı: 1964; nşr. Yûsuf Es'ad Dâğır, c. I-IV, Beyrut 1385/1966. Ayrıca, Mes'ûdî'nin, **Mürûcû'z-Zehab**'in özeti mâhiyetinde **et-Tenbih ve'l-İsrâf** (Uyarma ve Yönelme) adlı bir eseri daha vardır ki, birkaç kere basılmıştır: nşr. M.J. de Goeje, Leiden 1894; nşr. İsmâîl 'Abdullâh es-Sâvî, Kahire 1357/1938; Fransızcaya trc.: Carra de Vaux, Paris 1897.

XIII — İBNÜ'L-ESİR

'İzzü'd-Dîn Ebü'l-Hasan 'Alî İbnü'l-Esir (ölm. 630/1233), Mezopotamya'da Musul'da büyüdü. Öğrenimini Bağdâd, Kudüs ve Suriye'de tamamladıktan sonra tekrar memleketine döndü. Kendini, okumaya ve kitap yazmaya vakfetti. İbn Hallikân (ölm. 681/1282), ondan. sitayişle bahseder. İbnü'l-Esir'in en büyük eseri **el-Kâmil fi't-Târih** (Tarih Hakkında Mükemmel Kitap)'dir. Dünya tarihinin ilk devirlerinden itibaren H. 628 (M. 1230-31) yılına kadar ki hâdiseleri içine alır. Bu eserin şu baskıları yapılmıştır: nşr. C.J. Tournberg, c. I-XIV, Leiden 1851-76, c. I-XIII, Beyrut 1965-67, 1979; c. I-XII, Bulak 1290; c. I-XII, Kahire

BÜYÜK İSLÂM TARİHÇİLERİ VE ESERLERİ

1302; Kahire 1348. İbnü'l-Esir'in diğer bir mühim eseri de *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe* (Sahâbileri Bilme Hususunda Orman Aslanları)'dır. Bu eser, hâdis ilimleriyle ilgili olup, Hz. Peygamber (s.a.)'in Ashâbından 7.500'ü hakkında bilgi verir. Eser birkaç kere basılmıştır: c. I-V, Kahire 1280; c. I-V, Tahran 1342; nşr. M. İbrâhîm el-Bennâ v.b., c. I-VII, Kahire 1390-93/1970-73. Ayrıca, İbnü'l-Esir'in Musul Atabeyleri tarihine ait *et-Târihu'l-Bâhîr fi'd-Devleti'l-Atabekiyeye* (nşr. 'Abdü'l-Kâdir Ahmed Tuleymât, Kahire 1963) adlı bir eseri daha vardır ki, bu eser, çok önceleri M. de Slane tarafından Fransızcaya tercüme edilmiştir (Paris 1872).

XIV — ZEHEBİ

Şemsü'd-Dîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (ölm. 748/1347), Meyyâfârikînli bir Türk âilesine mensup olup, 673/1274'de doğmuştur. Bütün kaynaklarda soyu "Türkmânî" olarak kaydedilmek sûretiyle Türk asıllı olduğu belirtilen Zehebî'nin büyük dedesi Kaymaz adını taşıyordu. Ömrünü hocalığa vakfeden ve hayatı boyunca birçok kıymetli kitaplar kaleme almış olan Zehebî'nin en büyük eseri, *Târihu'l-İslâm* (İslâm Tarihi) adlı tarihidir. İslâmiyetin zuhûru ve Hz. Peygamber (s.a.)'in nesebi ile başlayıp H. 700 (M. 1300) veya 715 (1315) yılında sona eren ve umumî İslâm tarihi hüviyetinde olan bu eserin mühim özelliği, tarihî olaylar arasında, İslâm dünyasının büyük şahsiyetlerinin, zengin bir şekilde, hal tercümelerini ihtiva etmesidir. Bu eserin bir kısmı 1347'de 6 cilt hâlinde Kahire'de basılmıştır. *Târihu'l-İslâm*'ın siyasi olaylar kısmı yine Zehebî tarafından ihtisar edilmiş ve *Düvelü'l-İslâm* (İslâm Devletleri) adı verilmiştir. Eser, 2 cilt hâlinde 1337'de Haydarâbâd ed-Dekken'de tab'edilmiştir. Aslında 20 cilt tuttuğu rivayet edilen *Siyerü A'lâmî'n-Nübelâ'* (Asıl Kimselerin Büyüklüklerinin Biyografileri)'si, İslâm hal tercümesi kitaplarının en mühimlerinden olup, basılmıştır (c. I-III, nşr. Seâhu'd-Dîn el-Müneccid, İbrâhîm el-İbyârî, M. Es'ad Talas, Kahire 1956-62). *el-'İber fi Haberî Men Gaber* (Geçmiş Kimselerle İlgili İbretler) adlı eseri de önemlidir (c. I-V, nşr. Salâhu'd-Dîn el-Müneccid ve Fuâd es-Seyyid, Küveyt 1960-66).

Ayrıca, onun, hâdis ilimlerine ait, birçoğu basılmış, çeşitli eserleri vardır. Bu meyanda, Hz. Peygamber (s.a.)'in Ashâbının, harf sırasına göre, hal tercümelerini ihtiva eden *Tecridü Esmâ'i's-Sahâbe* (Sahâbilerin İsimlerini Ayırma)'sini zikredebiliriz (c. I-II, Haydarâbâd ed-Dekken 1315).

XV — İBN HALDÜN

Veliyyü'd-Dîn Ebû Zeyd 'Abdu'r-Rahmân b. Muhammed İbn Haldûn el Hadramî (ölm. 808/1406), İslâm tarihçilerinin en büyüklerinden biri olup, 732/1332'de Tunus'ta doğmuş ve 808/1406'da Kahire'de vefat etmiştir. Dağdağalı hayatı ona milletlerin mukadderatını geniş mikyasta öğrenmek imkânını vermiştir. O, ilk kaynaklardan biri olarak ve şahsî müşahedelerini esas edinerek, bir mufassal Şimalî Afrika, bilhassa Berberler tarihi yazmış, sonra onu genişleterek ona bir büyük ve umumî İslâm tarihi şeklini vermiştir. *el-'İber* (İbretler) veya *'Unvânü'l-'İber* ismindeki, 7 cilt tutan eserine (bu eser, 1284/1868 ve 1936'da Kahire'de basılmıştır) 779/1377'de yazdığı "*Mukaddime*" (birçok baskıları yapılmış olup, en iyisi, 'Alî 'Abdü'l-Vâhid Vâfi tarafından 4 cilt hâlinde, 1378/1958 yılın-

da Kahire'de neşredilenidir)'sinde İbn Haldûn , tarih felsefesiyle ve içtimaiyat meseleleriyle meşgul olmuş ve bu eser, Avrupalılardan önce biz Türkleri ilgilendirmiş; Kâtib Çelebi , Naima, Ahmed Cevdet Paşa v.s. gibi birçok tarihçilerimiz üzerinde müessir olmuştur. *Mukaddime*, önemine binaen, Fransızca (1858; 1967), Urduca (1924-32), Farsça (1957-59), İngilizce (1958), Portekizce (1958-60), Hindçe (1962), İbranice (1967) gibi dünya dillerine ve 3-4 kere de dilimize tercüme edilmiştir trc. Pirizâde Mehmed Sâhib ve Ahmed Cevdet, c. I-III, İstanbul 1858-60; çev. Zâkir Kadiri Ugan, c. I-III, İstanbul 1954-57, 2. baskı: 1968-70; çev. Turan Dursun, I, Ankara 1977; çev. Süleyman Uludağ, c. I-II, İstanbul 1982-83).

XVI — 'AYNÎ

Bedrî'd-Din Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-'Aynî (ölm. 855/1451), 762/1360'da Ayıntab'da doğmuştur. Türk asıllı bir âlim olan "Aynî'nin, tarihe ait en önemli eseri, 20 ciltlik *'İkdü'l-Cümân fi Târihi Ehlî'z-Zemân* (Zamanın İnsanlarının Tarihi Hakkında İnci Gerdanlık) isimli tarih-i umumi olup, 850 (1446) senesine kadar gelmektedir. Çeşitli yazma nüshaları bulunan bu eser, basılmamıştır. Ayrıca, onun, Buhârî (ölm. 256/870)'nin *Sahîh*'ine *'Umdetü'l-Kâri fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Buhârî'nin Sahîh'inin Şerhi Hususunda Okuyucunun Dayanağı) ünvanı ile, yazmış olduğu şerh, 1308'de Kahire'de ve 1309-1310'da İstanbul'da 11 cilt olarak basılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

- İslâm'da tarih, tarihçiler ve eserleri hakkında geniş bilgi için şu eserlere bk. Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I-II, Leiden 1943-49; *Supplementband*, I-III, Leiden 1937-42.
- Gibb, H.A.R., *Tarih*, İslâm Ansiklopedisi, c. XI, s. 782-99.
- [Günaltay], M. Şemseddin, *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42.
- Hitti, Philip K., *Siyâsi ve Kültürel İslâm Tarihi*, II, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980, s. 592-601.
- Huart, C.I., *Arab ve İslâm Edebiyatı*, çev. Cemal Sezgin, Ankara 1971.
- İslâm Ansiklopedisi (İstanbul), "ilgili maddeler".
- Margoliouth, D.S., *Lectures on Arabic Historians*, Calcutta 1930.
- Nicholson, R.A., *A Literary History of the Arabs*, Cambridge 1969.
- Rosenthal, Franz, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1952.
- Sauvaget, J., *Historiens Arabes*, Paris 1946.
- Sırma, İhsan Süreyya, *İslâm ve Tarih*, İstanbul 1984.
- Togan, A. Zeki Velidi, *Tarihte Usûl*, 2. baskı, İstanbul 1969.
- Üçok, Bahriye, *İslâm Tarihi; Emevîler-Abbâsîler*, 2. baskı, Ankara 1983, s. 174-185.
- Yurdaydın, Hüseyin G., *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara 1971, s. 1-13.